

Meesterlijk gesneden

Honderden houten beelden zou het middeleeuwse beeldsnijfenomeen de 'Meester van Elsloo' hebben gefabriceerd. Maar wie is deze meester eigenlijk?

DOOR BIEKE VAN DER MARK

Het komt zelden voor dat de makers van laatmiddeleeuwse beelden honderden jaren na hun overlijden nog onder hun juiste naam bekend zijn. Een uitzondering is Jan van Steffeswert (1460-1530). Op de drempel tussen de middeleeuwen en de renaissance was deze Maas-trichtse beeldsnijder een van de eersten die zijn werk somsigneerde en dateerde. In 2000 was Van Steffeswert onderwerp van een grote tentoonstelling in het Bon-nefantemuseum Maastricht. Nu is de zogenaamde Meester van Elsloo met een overzichtstentoonstelling aan de beurt. Van deze Maaslandse beeldsnijder is helaas zo goed als niets bekend, niet eens zijn naam of woonplaats. Desondanks wordt aan hem een opmerkelijk groot en divers oeuvre toegedicht. In Maastricht wordt hieruit niet alleen een prachtige selectiegetoond, maar er is ook ruim aandacht voor het onderzoek dat door de jaren heen heeft plaatsgevonden om meer

Sint-Christoffel, h. 94 cm, Sint-Michielskerk, Bree (België). © KIK-IRPA, Brussel

grip te krijgen op het mysterie. Behalve hun beroep en hun Maaslandse herkomst hebben Jan van Steffeswert en de Meester van Elsloo nog iets anders met elkaar gemeen. Beiden zijn 'geesteskinderen' van Joseph Timmers (1907-1996), de bekende Limburgse cultuurhistoricus en voormalig directeur van onder meer het Bonnefantenmuseum. In een periode dat het onderzoek naar onze vaderlandse beeldhouwkunst nog in de kinderschoenen stond, wist Timmers beide meesters met enkele invloedrijke artikelen stevig op de kaart te zetten.

GROOTMOEDERS HANDEN

Het speurwerk naar de Meester van Elsloo begint omstreeks 1936 als Timmers – op dat moment nog student kunstgeschiedenis – in de Augustinuskerk van het Limburgse dorp Elsloo een meesterlijk gesneden, vroeg zestiende-eeuws beeld aantreft, voorstellende Anna met haar dochter Maria en kleinkind Jezus (een zogeheten Anna-te-drieën). De anonieme maker van dit beeld vernoemde hij naar het dorp waar het werk mogelijk al sinds 1850 verblijft,

Anna-te-wiselen, h. 129 cm,
Augustijniers, Eilise
● Stichting Restauratie
Atelier Limburg, Maastricht
(foto, Arnold Truyen)

Elsloo dus. Het kerkbestuur zou het beeld in dat jaar uit de inventaris van de Munsterkerk in Roermond hebben gekocht, samen met wat andere stukken, voor iets meer dan vierhonderd gulden. Voor de goede orde: de noodnaam Meester van Elsloo verwijst dus naar de huidige locatie van de Anna-te-drieën en geenszins naar de vermeende woonplaats van de beeldsnijder. Wie de beeldengroep nauwkeurig bekijkt, begrijpt direct wat het werk zo bijzonder maakt. Neem bijvoorbeeld het kindje dat enthousiast vooroverbuigt om naar het opengeslagen boek in zijn grootmoeders handen te reiken en al doende bijna aan Maria's grip ontsnapt. Daarnaast komt de kwaliteit van het snijwerk goed tot uiting in de rijke detaillering en de heerlijk overdadige gewadenplooien. Bovendien zit het beeld boordevol markante karakteristieken: de zuinig glimlach van de vrouwen, hun ietwat starre, stoïcijnse blik, handen met lange, knokkige vingers en Maria's kapsel met langs het gezicht een speciaal soort pijpenkrullen die onder de haarband rond haar voorhoofd tevoorschijn komen. Helaas is de groep in de negentiende eeuw

niet al te subtiel overschilderd, een lot dat gedeeld wordt met de meeste middeleeuwse beelden waar überhaupt nog polychromie, een schildering met veel kleuren, op zit.

KAARTENHUIS

Op basis van deze karakteristieken meende Timmers dezelfde hand te herkennen in nog vier laatmiddeleeuwse werken uit de regio. Hijzelf en andere kunsthistorici voegden hier in de loop der jaren meer dan tweehonderd stukken aan toe, afkomstig uit kerken geconcentreerd in het historische kwartier Opper-Gelre (ongeveer het huidige Noord- en Midden-Limburg en aangrenzend Duitsland en België). Dit gebeurde echter vrijwel uitsluitend op basis van 'kijken en vergelijken', wat de deur openliet voor nogal wat subjectiviteit. Zo ontstond tussen specialisten onderling heel wat onenigheid en ook Timmers zelf kwam geregeld op zijn eigen mening terug. Ondanks dit wankele kunsthistorische kaartenhuis hielden de meeste experts lange tijd vast aan het idee dat de beelden

afkomstig waren uit één zeer omvangrijke werkplaats. Dit omstreeks 1490 door de Meester van Elsloo opgerichte atelier zou gedurende meerdere generaties tot ongeveer 1550 actief zijn geweest. Een gangbare hypothese was dat er binnen die werkplaats minstens vier gespecialiseerde afdelingen hebben bestaan, met elk een eigen meester die leiding gaf aan een behoorlijk aantal leerjongens en assistenten. Logisch dat zo'n breed opgezette onderneming resulteerde in een grote productie met veel variatie in stijl en kwaliteit.

Gelet op de vroegst bekende verblijfplaats van een klein aantal beelden, werd aangenomen dat dit atelier was gevestigd in Roermond: de hoofdstad van Opper-Gelre. In de Roermondse archiefstukken werd vervolgens slechts één geschikte kandidaat aangetroffen die in de juiste periode actief was, de voorname 'bildesnijder' Johan van Oel. Dit moest hem zijn! Bovendien lijkt hij een zoon of kleinzoon te hebben gehad die het atelier tot de jaren 1550 kan hebben voortgezet.

Zonder enige concrete link tussen ook maar één van de aan de Meester van Elsloo toegeschreven werken en Johan van Oel, zoals een rekening of een signatuur, staat deze identificatie volstrekt op losse schroeven. En werkte de meester überhaupt wel in Roermond? Dat is lang niet zeker. Toch liep de stad alvast warm. In een plaatselijk krantje opperde een trotse stadsbewoner de beeldhouwer om te doden tot 'Meestervan Roermond'. En aan de gevel van Van Oels woonstee in de Minderebroedersstraat werd een herdenkingsbordje vastgenageld met de mededeling dat aldaar de prominente Meester van Elsloo heeft gewerkt.

Intussen groeide de scepsis over het bestaan van slechts één atelier met vele medewerkers, dat door bepaalde kunst-

De scepsis groeide over het bestaan van slechts één atelier met vele medewerkers, dat grappend de 'bv Elsloo' werd genoemd.

Anna-te-wieën, h. 130 cm, Sint-Wilibroruskerk, Minster (Duitsland).

● Bischöfliches Generalvikariat Münster, Kunstpflege (foto: Stephan Kube, Greven)

historici weleens grappend de 'bv Elsloo' werd genoemd. Uit archiefonderzoek was namelijk gebleken dat het eerder geponeerde idee van zo'n grote werkplaats niet strookte met de in werkelijkheid zeer bescheiden schaal van de laatmiddeleeuwse atelierpraktijk. Zelfs de meest vooraanstaande meesters in grote beeldsnijcentraals Brabant en het Nederrijng gebied beschikten maar over twee, hoogstens drie helpers tegelijkertijd.

ONTOSSEN

In een poging het vraagstuk verder te ontfralen werd het omvangrijke beeldenbestand de laatste jaren door een groot team van wetenschappers uit Nederland, België en Duitsland voor het eerst aan een uitvoerig onderzoek blootgesteld. Het traditionele, stilistische kijk-en-vergelijk-onderzoek werd aangevuld met een analyse van werkbanksproen, bestudering van de originele kleuren en jaarronderzoek naar herkomst en ouderdom van het hout. ●ok werd er nieuw spuurwerk gedaan in de archieven en naar mogelijke opdrachtgevers.

●p basis van enkele wezenlijke stijl- en productiever verschillen viel de veronderstelling van het bestaan van slechts één meester-beeldsnijder voorgoed in duigen. Volgens de wetenschappers is duidelijk sprake van meerdere kleinere werkplaatsen, al lukte het nog niet deze strak van elkaar te onderscheiden. Wel heeft de noodnaam Meester van Elsloo plaats moeten maken voor de term 'Elsloo-groep'. Behalve als we het hebben over de maker van de door Timmers ontdekte Anna-te-wieën in de Augustinuskerk van Elsloo uitvaard.

Bij het onderzoek kwam ook aan het licht dat de hoogste concentratie van de wel aan de Meester van Elsloo toegeschreven werken zich niet rond Roermond bleek te

Het hoofd van een huisvrouw is geplakt op het lichaam van een duivels serpent.

bevinden, maar in en rond het Limburgse stadje Thorn, waar in de abdijkerk nog altijd enkele Elsloo-werken zijn te bewonderen. Mogelijke opdrachtgever van die beelden is de machtige en kapitaalcrachtige Abdij van Thorn. Hiertoe behoren ook werken in vijf nabijgelegen godshuizen waarvoor de edelvrouwen van het klooster verantwoordelijk waren, zoals de Sint-Lambertuskerk in het Belgisch-Limburgse dorp Neeroeteren waar maar liefst eenentwintig beelden staan die met de Meester van Elsloo worden geassocieerd.

Een sterke aanwijzing dat deze gang van zaken klopt, is het gebruikte eikenhout. Waar beeldhouwers in de Lage Landen en Duitsland vrijwel altijd uit de Baltische staten geïmporteerd eiken gebruikten, zijn veel van de beelden uit de Elsloogroep van lokaal gekapt hout gemaakt. En laat het nou net zo zijn dat de abdis van Thorn in 1506 de omgeving had laten ontbossen! Naast Roermond en Thorn zijn er nog twee andere mogelijke vestigingsplaatsen van Elsloo-beeldsnijateliers geïdentificeerd: Bree en Maaseik. Het gebied in kwestie moet in de eerste helft van de zestiende eeuw een belangrijke creatieve broedplaats zijn geweest.

De tentoonstelling, toepasselijk 'Van eenling naar verzameling' genoemd, neemt het publiek aan de hand van een grote selectie Elsloo-beelden mee in de constructie en deconstructie van de mythe van het bestaan van slechts één meester. Naast uiteraard de Anna-te-drieën uit Elsloo waarmee het allemaal begon, zijn dit bijvoorbeeld de twee ruggelings geplaatste Mariabeelden van het 'Marianum' uit Thorn (een indrukwekkende constructie die normaal gesproken hoog aan het gewelf van de abdijkerk hangt), een gekruisigde Christus met een akelig indringende kop waar het laatste restje leven zojuist uit lijkt te zijn weggesijpeld

Sint-Antonius Abt. h. 72 cm, Maastricht, Bonnefontenmuseum, © Fotografie Peter Cox/ Bonnefontenmuseum

en een bijna als dandy geklede heilige Christoffel met baret, ruime mantel, opengewerkte mouwen en dito korte broek. Dat de meesters ook een goed gevoel voor humor hadden, blijkt uit details als het hoofd van een oegenschijnlijk brave huisvrouw dat op het lichaam van een duivels serpent is geplakt.

Anders dan misschien verwacht, besteedt de tentoonstelling weinig aandacht aan de verschillende handen die mogelijk te onderscheiden zijn. Het risico (opnieuw) voorbarige conclusies te trekken is simpelweg nog te groot.

Bieke van der Mark is kunsthistoricus, gespecialiseerd in West-Europese sculptuur

'Meester van Elsloo. Van eenling naar verzameling', 22 februari t/m 16 juni 2019: Bonnefontenmuseum, Avenue Céramique 250, Maastricht; di-za 11-17: MK geldig; catalogus € 29,95 (uitgeverij Waanders & de Kunst); bonnefonten.nl

Christus oon het kruis (detail), Sint-Harinas en Reindiskerk, Eilikon, België. © Eifi Brouwers Fotografie